

**«ХОЧЕТЬСЯ СПІВАТИ ЩЕ Й ПО-ІТАЛЬЯНСЬКИ,
ПО-ГРЕЦЬКИ, ПО-ЛАТИНСЬКИ...»
(особливості мови перекладів
Пантелеймона Куліша)**

У другій половині XIX ст. загальна теза функціональної перспективи української мови осмислюється насамперед як необхідність і можливість розвитку не лише художньої літератури (що вже було сформульовано і доведено раніше), але і як нагальна потреба видання просвітницької, шкільної літератури, перекладу.

Пантелеймон Куліш був одним із перших, хто порвав з традицією переспівів і по-новому розглядав перекладацьку справу. Саме йому належить пріоритет у запровадженні адекватного перекладу в Україні. Добра обізнаність із світовим літературним процесом у поєднанні з володінням іноземними мовами сприяла перекладацькій діяльності письменника, що передбачала свідоме утвердження українського слова, з одного боку, та «європеїзацію» української літератури – з іншого. Показовим у цьому контексті є підбір Кулішем творів для перекладу – Шекспір, Байрон, Гейне, Гете, Міцкевич, а також Пушкін, Некрасов, Кольцов, Фет.

До перекладацької справи П. Куліш підходив професійно. Окрім ознайомлення з оригінальними творами, він вивчав супровідну, інтерпретаційну літературу, яка стосувалася оригіналів, знайомився з перекладами цих творів іншими мовами, із працями іноземними мовами в галузі літературознавства, історіософії, соціології, культурології.

Переклади мали не лише представити читачам України видатні явища світової літератури, а й продемонструвати здатність української мови до культурного вжитку. З цього приводу Куліш писав Шенроку (одному із своїх знайомих і біографів): «Я бачу в перекладах найкращу пробу мови щодо її

зграбності, живописності, гармонії». Кулішеві переклади п'єс Шекспіра та творів німецьких поетів-класиків відіграли помітну роль в ознайомленні українських читачів із шедеврами світової літератури.

Окреме почесне місце в перекладацькій діяльності Куліша посідає його переклад Святого Письма (Біблії) українською мовою. Основною проблемою при перекладі був пошук мовних ресурсів, які б могли «служити зразками для виразу ідей, що належать до вищої розумової області» (М. Сагарда).

Перекладати Біблію Куліш розпочав ще в кінці 60-х років ХІХ ст. і продовжував цю справу до останніх днів життя, надаючи їй великого значення в контексті національно-культурного відродження. Переклад українською мовою книги книг, яка є оберегом духовності, став метою письменника.

П. Куліш довго готував себе до роботи над перекладом Святого Письма: вивчав мови, аналізував численні переклади, досконало вивчав історію, засвоював лексику текстів Біблії та їх тлумачення.

Треба відзначити, що це був перший повний переклад Святого Письма, здійснений сучасною українською мовою. Беручись за нього, Куліш ставив не лише просвітницьку мету. Для українського письменника важливим був саме мовний аспект. Адже протягом усього творчого життя він вірив у всепереможну силу українського слова. Тому проблему національного відродження завжди пов'язував з проблемою розвитку рідної мови.

Подібно до всіх письменників романтичної доби П. Куліш високо оцінював народнопоетичні ресурси мови. Упевнений, що українська мова спроможна передавати світові ідеї, не втрачаючи свого народного колориту, він активно вживає народнописанні й народнорозмовні елементи у перекладних творах, репрезентуючи «фольклорну» течію в історії українського перекладу.

Так, перекладаючи твори Шекспіра, Куліш звертається до діалектної або зниженої розмовної лексики: *духонелити* замість *бити*, *длятися* замість *забаритися*, *плескати* замість *говорити*, *влизнула* замість *утікла* та ін. Пояснення цьому знаходимо в невеличкій передмові автора до першого видання перекладів: «У нашому перекладі круто позагинані лайки і грубіянські жарти, котрими Шекспір, яко великий художник, відтінює в

себе пречисте і ніжне, поперекладувано так, як воно стоїть у британському оригіналі. «Із пісні слова не викидають» – рече народний український розум. Ні один поет, окрім Шекспіра, не смів виспівувати людське життя такими словами, якими воно виявляє себе на самому своєму дні, ні один же поет не возводив і чоловічості на такі високості духа, як британський драматор. У Шекспіровій мішанині божественної поезії серця людського з гидкою прозою людської безсердечності вбачали моральну неспромогу віку його і хибу його творчествa. Ми вбачаємо в ній переважливу над усіма поетами силу і достоїнство іобразительного генія».

Реалії оригіналу, зазнаючи трансформації в перекладі Святого Письма, нерідко замінювалися назвами відповідних, хоч і неадекватних українських номенів: *свитка, кожух, черес, гетьман, осавула, сотник, клуня, жупанок* та інші: *У руці в него лопата, и перечистить він тік свій, и збере пиєницю свою в клуню, а полову спалить огнем негасимим; И хто схоче судитись из тобою и зняти з тебе свиту, віддай йому й жупанок; прийде гетьман, що старишинуватиме над народом моїм*. Загалом такий етнографічно-романтичний підхід до перекладу був характерний для тогочасної художньо-мовної практики.

По-своєму П. Куліш перекладав і біблійну фразеологію. Він точно відтворював стійкі словосполучення: *спокуса диявольська, сіль землі, огонь пекельний* та інші. Ті з них, що пізніше ставали крилатими виразами, передаються з максимальним наближенням: *не самим хлібом житиме чоловік; збудувати свій будинок на піску; хто має уши слухати, нехай слухає; чого ж дивисся на порошину в оці брата твого, у своєму ж оці ломаки не чуєш?; хто просить, одержує; хто шукає, знаходить; хто стукає, тому відчиняють; кесарева кесареви* та інші. Трапляються в перекладі і власне українські фразеологізми: *тонтати ряс, заціпити уста* тощо.

Другим потужним струменем, який живив мову перекладів Куліша, стали архаїчні елементи, «зачерпнені з мови церкви або з книжкової мови давньої України». У своє розуміння староруського слова Куліш «запровадив дещо антикварного та архаїчного. ... Він уявляв собі староруську мову як синтез народнопоетичного багатства з відгомонами старої, спільної з великоросами – ново-

русами, книжної традиції» (М. Зеров). Саме цими настановами можна пояснити шлях мовних шукань Куліша і його намагання витворити «високий стиль» через лексичні і структурні запозичення старослов'янizmів: *владика, признав еси власть, награди-ти, зриши, глас, восприємлю, жизню, всевладниця-сила, восхотіла, возложіте, воссилаю, неізреченні* тощо. Часто вживаними є слова *благо, благий* та складні номінації з компонентом *благо-*: *благословен, благодатно, благе даяннє, блага земні, всеблагим, благая вість, благий завіт* та інші.

Архаїчна лексика природна в перекладі релігійної літератури. Однак цю тенденцію в перекладі Святого Письма критикував І. Франко, зазначаючи, що «переклад такої книги, як Біблія, повинен бути або популярний, то значить мовою своєю зрозумілий для широкої маси народа, або науковий, то значить такий, щоб докладно передавав зміст і значення кожного речення первовзору. ... Куліш задумав зробити свій переклад взірцем української мови і замість говорити попросту та ясно, він пішов підпускати якусь церковщину та дяківщину, всякі «рече», «глаголе», «воїнство», «гласи», «печали» і т. ін., та зробив свій переклад ще менше відповідним для широкої народної маси».

Велика кількість старослов'янizmів у тексті пояснюється теоретичними поглядами Куліша на збагачення лексичної системи української мови. Він, зокрема, вважав, що «наша мова із простонародної вступила вже вгору і вбирає в себе слова і форми із Святого Письма». Перекладач використовує низку окремих слів – старослов'янizmів: *власть, рече, утроба, народжений* та інші, а також цілі уривки фраз старослов'янською мовою: *истино бо глаголю вам; избави нас од лукавого; рече до нього: блажен еси*.

Часто звертається Куліш до церковної мови й у своїх перекладах із Шекспіра, щоправда, не завжди виправдано і з метою підкреслення поваги до осіб чи для індивідуалізації їхньої мови. Архаїчного забарвлення мові перекладів надають фонетичні варіанти, в яких *o* та *e* замість звичайно уживаного *i* (*познаєте, зарекали, ночних*); уживання *щ* замість *ч* (*могуще, палюще*); *жд* замість *дж* (*урождені, награждать*); неповноголосні сполуки (*гласом, хранить*). Крім того, переклади насичені формами, словами й навіть цілими виразами з церковної

мови: *жизнь, грядущому, блаженство, чадо, существо, добродитель; уста одверзеш, чувство осязанья, печалось печаллю* та багато інших. Критики вважають, що через вживання архаїзмів Куліш намагався «зблизитись до поваги мови Шекспіра або допомогти собі в підбранню невичерпного багатства слів англійського оригіналу» (Я. Гординський).

Багато в перекладах і запозичень з інших мов: *теория, кградация, кгондольера, ранкг, тиранія, сентенція, флот, форсовано*. Вплив російської мови відчутний у таких слововживаннях: *обьяття, прибавочну, нельзя, прекладали, ругаюсь* та інших.

Специфіка перекладацької манери П. Куліша зумовлена об'єктивними й суб'єктивними причинами. Насамперед треба зважити на стан української мови того часу, на відсутність наукової термінології (звідси численні запозичення слів, що виражають переважно «почування або загалом душевні прояви»), вплив етнографізму, що глибоко вкоренився у свідомість Куліша, автора «Записок о Южной Руси» (цим пояснюється деяка «націоналізація» перекладів, уживання слів *гетьман, козак, кіш* та ін.).

Переклад Святого Письма, зроблений П. Кулішем, оцінювали по-різному. Так, М. Драгоманов схвально ставився до самої ідеї перекладу Біблії, однак вибір мовних засобів не всі сприймали однаково. І. Франко писав, що переклад Святого Письма, здійснений П. Кулішем, не виправдав надій, які покладав на нього «широкий загал українців». П. Житецький, аналізуючи переклади Біблії Лободовського, Морачевського і Куліша щодо мови і стилю, віддавав перевагу роботі Морачевського. Хиби ж перекладу Євангелій, котрий здійснили П. Куліш і І. Пулюй, П. Житецький ставить у залежність «од тих більш механічних, ніж органічних засобів перекладу, що їх вживали Куліш і Пулюй: перш за все вони дбали про ясність та точність мови, а потім уже обробляли її й надавали їй краси. Це повинно було не вигідно одбитись на мові перекладу: він не був продуктом творчості, а через те в ньому нема єдності й цільності настрою, переважає вигаданість і штучність мови. Буквалізм перекладу, що його потребував агент Британського Біблійного товариства, зв'язував перекладачів і вимагав одступати од складу рідної мови, через те стиль перекладу не має приємної легкості». Однак ці висновки сто-

суються тільки Нового Заповіту. Переклад Старого Заповіту, зроблений Кулішем вдруге (перший варіант згорів у пожежі), засвідчує глибоке проникнення перекладача як у мову оригіналу, так і в скарби рідної мови. Він справді примусив пророків заговорити доброю українською мовою. Попри всі негативні рецензії, Куліш, перекладаючи Біблію, розумів, що святі книги українською мовою несуть у народ не тільки віру, а й українську мову в її літературній формі. Тому цілком зрозумілі його слова до С. Носа у листі від 10 лютого 1895 року: «Коли б Господь сподобив підперти рідну мову Біблією». Це була велика мовотворча праця Куліша, і вона залишила помітний слід у розвитку конфесійного стилю української мови.

Беручись за переклади Святого Письма, Куліш ставив не лише просвітницьку мету. Для українського письменника важливим був аспект розвитку стилістичних засобів української мови, активізація її лексичних, словотвірних, граматичних можливостей для відтворення багатопланового високого стилю оригіналу.

Перекладацькій діяльності в останні роки життя письменник надавав особливої ваги. За півроку до смерті, готуючи до виходу у світ збірку «Позичена кобза», у листі до В. Тарновського від 12 листопада 1896 року П. Куліш писав: «Хочеться співати ще й по-італ'янськи, по-грецьки, по-латинськи...». Працюючи над перекладами, він прагнув не лише познайомити співвітчизників із надбаннями світового письменства, а й утвердити рідне слово, показати його силу, гнучкість, багатство.